

Dr. FÜLÖP TAMÁS

BATTHYÁNY ÉS SZÉCHENYI POLITIKAI ÉRTÉKVILÁGÁNAK KÜLÖNBÖZŐSÉGEI A REFORMKORBAN

1.

„Barátom, csudákat éltünk! Nemzeti voltunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mind azt, mi Bécsben tegnap és ma történt. Nékem úgy látszik, mintha ránk vagy azokra elvégre felnyílt volna az ég! Én nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén; s miután Batthyányi és Kossuthnak hallatlan, nagy szerepén csak örülni tudok és Isten látja lelkemet, legkisebb irigység nem rejlik keblemben, azon édes megyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozdító ereje, mint „ügyszeretet”! Fogok-e és minő részt venni az új kormányban, még nem tudom. Egészségem miserabilis, alig tudok lábaimon állni! Bécsről most nem írhatok; hanem, hogy egy kis része a sikereknek engemet is illet, arra esküdhetem. Bár minőnek fog mutatkozni a második és harmadik etc. felvonás, azt be kell várnunk. Mi engem illet, én Batthyányit és Kossuthot legőszintébben fogom szolgálni! Az én politikám biztos volt ... de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint a mennyit az én politikám tán 20 év alatt sem birhatott volna előállítani! ... Ha reakció nem történik és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több a polgári erény, mint a dicsvágy ... én biz azt hiszem: lesz még a magyarból valami's pedig sok!”¹

Széchenyi így számolt be titkárának, Tasner Antalnak azokról a sorsfordító, dicsőséges pillanatokról, amelyek 1848 tavaszán nyitányát jelentették a magyar polgári-alkotmányos átalakulásnak. A „legnagyobb magyar” őszinte öröme azonban nemcsak a bécsi kormányzattal szemben kivívott sikerekről szólt, mondatait érezhetően áthatotta annak a többéves elkeseredett küzdelemnek is a mellékíze, amelyet a nemzeti átalakulás biztonságosabbá tétele érdekében, az alkotmányos forradalom két vezető politikusával, Batthyányval és Kossuthal folytatott. Széchenyi államférfiúi nagyságát jelzi, hogy 1848. március közepén egy olyan politikai-emberi konfliktus végére volt képes pontot tenni, amely szinte első találkozásuk óta ott feszült közte és a megalakítandó első felelős magyar kormány miniszterelnöke között. Széchenyi és Batthyány reformkori politikai kapcsolata meghatározó elemét képezte az egész magyar polgári átalakulás és a 19. század eleji magyar liberalizmus eszmeiségének, politikai gondolatvilágának. Előadásomban

¹ Széchenyi levele Tasner Antalhoz. Pozsony, 1848. márc. 17. In.: Széchenyi levelei III. 568. sz.

arra kerestem a választ, milyen stációi léteztek ennek az eszmei, politikai és emberi nézetkülönbségektől átitatott kapcsolatrendszernek.

2.

Batthyány és Széchenyi pályakezdetében – az életkori távolság ellenére – már az első pillanatban számtalan hasonlóság fedezhető fel.² Nagy múltú, történelmi családnév, hatalmas dunántúli birtokok, magas rangú papi, katonai, állami tisztségek, tradicionális Habsburg-hűség jelentette mindkét gróf számára a családi kiindulópontot.³ A párhuzamosságok azonban ezzel nem érnek véget: az indulás, a felkészülés időszakában – több mint másfél évtizedes távolsággal – mindkét fiatal mágnás életében megtalálhatók ugyanazok a motívumok. Talán a korhangulat, talán a fiatal magyar főurak életkori sajátossága, vagy az érvényesülés korabeli lehetőségei miatt, de mind Széchenyi, mind a lényegesen fiatalabb Batthyány helykeresésében felbukkan – az olykor ambivalens, botrányos életmód mellett – a katonáskodás, a lótenyésztés, a birtokmodernizáció igénye, vagy a tapasztalatszerző nyugat-európai tanulmányút.⁴ Politikai értékviláguk kialakulása szempontjából a legfontosabb kapocs azonban mégiscsak a több hónapos tanulmányutazásokban, olvasmányélményekben tetten érhető közös eszmei indíttatás; a felvilágosodás, a liberalizmus, a modern gazdaság- és társadalomfilozófiák tanainak elméleti és gyakorlati megismerése. Széchenyi hatalmas könyvtárának és az 1820-as évektől egyre tudatosabb könyvvásárlásainak köszönhetően ismerkedhetett meg a felvilágosodás és az angolszász liberalizmus elméleti megalapítóinak munkásságával. Batthyány részben iskoláinak, részben olvasmányainak köszönhetően – ám Széchenyinnél jóval fiatalabban – sajátíthatta el a gyakorlati alkalmazásra kész szabadelvű politikai-gazdasági filozófiákat, s közte a rá talán legnagyobb hatással bíró benthami utilitarizmus téziseit.⁵ Bár bibliotékája a korabeli főúri gyűjteményekhez képest szerénynek volt mondható, Batthyány könyvtárában – a tudatos politikai pályára készülésként – a társadalomtudományi munkák dominanciája érvényesült.⁶

Eszmeiségük, politikai gondolkodásuk kialakulása nyilván nem elválaszthatatlan családi életüktől, személyes sorsuktól, egyéni boldogulásuktól, jellemüktől sem. Batthyány fiatalkori „lázasát”, tékozló életét, vonzódását – főúri származása ellenére – a liberalizmus tanai iránt nagymértékben magyarázható anyjával megromló kapcsolatával, és nevelőintézetekben töltött ifjúságával.⁷ Batthyány ötévesen vesztette el apját, aki – anyját kihagyva az örökségből – rá testálta közel százezer forintos éves jövedelmet hozó, többmillióes vagyont. Batthyány anyja – aki férjétől már évek óta külön élt Bécsben gyermekeivel – azonban megpróbálta kijátszani az örökséget, s fiát nyolcévesen nevelőintézetbe adta. A fiatal Batthyány személyiségjegyei közt az életrajzírók egyöntetűen kiemelik a történelmi névből eredő fölényességet, tekintélyt, vezetői ambíciókat, a

² Erre a hasonlatosságra utal, s ezzel nyitja negyedszázaddal ezelőtt írt tanulmányát Spira György is. Vö.: Spira György [1983] 33. old.

³ Gróf Batthyány Lajos életrajzához, pályakezdetéhez: Gergely András [1987/a]; Urbán Aladár [1982]; Molnár András [1996]; Erdődy Gábor [1998]; Batthyány Lajos emlékezete [2000]. Gróf Széchenyi István életrajzához, pályakezdetéhez: Gergely András [1972]; Csorba László [1991]; Oplatka András [2005].

⁴ Csorba László [1991] 36-56. old.; ill. 91-95. old.; Molnár András [1996] 27. old.; Fülöp Tamás [2002].

⁵ Jeremy Bentham „haszonelvűségi” tanai Széchenyire is meghatározó erővel bírtak. Széchenyi Bentham politikai-filozófiai nézeteivel először egy angol politikai szemle, a *The Edinborough Review* 1825. augusztusi számában írt könyvismertető révén találkozott. Később pedig az ismertetett művet, a *The Book of Fallacies*-t maga is beszerezte és olvasta. Az említett folyóirat, illetve Bentham 1820 és 1834 között megjelent munkái Széchenyi könyvtárának címjegyzékében is szerepeltek. A Hittelben pedig egyértelműen kimutathatók olykor szószentíri Bentham parafrázisok. Gergely András [1972] 56-57. old.; Erdődy Gábor [1998] 26. old.; Molnár András [1996] 19. old. A Bentham-hatással kapcsolatban: Bártfai Szabó László [1923] 22. old.; Angyal Dávid [1907] 10-11. old.; Iványi-Grünwald Béla [1930] 108-109. old.

⁶ Molnár András [1996] 27. old.

⁷ Vö.: Molnár András [1996] 18-19. old.

szeretethiányból származtatható dacosságot, öntörvényűséget, a veleszületett zárkózottságot, a visszahúzóódásra való hajlamot.⁸ További érdekesség Batthyány politikai pályájában, hogy – részben származásából, részben neveltetéséből, részben pedig egyéniségéből eredően – alkalmazotti, munkatársi kapcsolaton túl bensőséges személyes barátságot nem tudott kialakítani szinte egyetlen kortársával sem.⁹ Külön érdekessége a két szereplő magánéletének, hogy míg Batthyány viszonylag fiatalon megtalálta a vagyoni biztonságot is nyújtó házaselet boldogságát a Zichy Karolinával kötött házasságában, addig Széchenyi viharos kapcsolatok után, 45 éves korában tapasztalta meg a családi élet és a gyermekáldás örömeit. Széchenyit mindenekelőtt származásából eredő büszkesége, öntudatossága, „romantikus” érzékenysége, apjától örökölt ideggyengesége, depresszióba hajló, önvádra hajlamos hullámmzó kedélyállapota, saját reformkoncepciójának kizárólagos helyességével kapcsolatos meggyőződése nehezítette a reformkori közélet más szereplőivel való együttműködésben.¹⁰ S annak ellenére, hogy Széchenyi naplói alapján az 1839-40-es és az 1843-44-es országgyűlés ideje alatt – hol a mágnáskaszinó ülésein, hol Batthyány és felesége estélyein – szinte napi érintkezésben voltak egymással, úgy tűnik, kettejük politikai kapcsolatát – az elméleti és taktikai nézeteltéréseken túl – gyakran zavarták meg sajátos jellemvonásaikból eredő félreértések is. Jól példázza ezt Széchenyi 1840. február 28-i naplóbejegyzése, amelyben jó adag sértettséggel a mágnáskaszinó egyik ülésén történt összezördülésüket örökítette meg: „1/2 6-kor KIS CASINO ÜLÉS – a tegnapi folytatásaként. – B[atthyány] Lajos: A MIT A KÉT URAK [én és Eötvös] RÓLAM MÉSÉLTEK ÉS REGÉLTEK etc. Én: NEM SZOKÁSOM A REGÉLLÉS ÉS MÉSÉLÉS – KÉREK MÁS KITÉTELEKÉRT – B[atthyány]: ÉN NEM HÚZOM VISSZA SZAVAMAT. Én: NEKEM ILLY CONFERENT[íában] RÉSZT VENNI LEHETETLEN – s indulok – némelyek föl akarnak tartóztatni, – de nem hagyom magam, s szitkozódva elmegyek.”¹¹

Bizonyos fokú párhuzamosság figyelhető meg Széchenyi és Batthyány magyarságtudatának fokozatos kialakulásában is. A Bécsben nevelkedő és a birodalmi hadseregben szolgálatot teljesítő fiatal magyar mágnások szinte általános jellemzője volt, hogy anyanyelvi szinten a németet és nem a magyart beszélték. Széchenyi csupán az 1830-as évekre sajátította el megfelelő módon a magyart, míg Batthyáynak ez az 1840-es évek országgyűlésein is gondot okozott még.¹² Mind Széchenyi mind Batthyány nemzeti kötődésének kialakulásában – a magyar történelem szerves részét jelentő családi tradícióikon, vagy magyarországi birtokaikon túl – nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a korhangulatból és olvasmányélményeikből sugárzó, Európa-szerte felerősödő nacionalizmus eszméje, a nemzeti modernizáció igényét sürgető, nyugat-európai utazásaik során szerzett impresszióik, illetve az angliai politikai klubok analógiájára megformálható liberális reformeri, pártvezéri ambíciók is.¹³

3.

Széchenyi már régen kiérlelt reformkoncepcióval rendelkezett, s javában túl volt már „korszakalkotó” műveinek megjelentetésén, amikor Batthyány Lajos – hosszas előkészület után – megkezdte közéleti pályáját. Batthyány az 1830-as évek végéig számottevő közéleti szerepet nem vállalt, a megyei közgyűléseket nem igazán látogatta, a követutasításokat kidolgozó bizottsági

⁸ Vö.: Erdődy Gábor [1998] 25. old.; Molnár András [1996] 19. old. Molnár András Batthyány politikai, vezetői ambícióit illetően különösen nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a Batthyány család azonos nevű tagja [gróf Batthyány Lajos (1696-1765)] adta Magyarország utolsó nemzeti nádorát. Vö.: Molnár András [1996] 17. old.

⁹ Molnár András [1996] 76. old.

¹⁰ Gergely András [1972] 11-12. old., ill. 20-34. old.; Csorba László [1991] 47-48. old.

¹¹ Napló [1978] 1840. febr. 28.

¹² Spira György [1983] 35. old.; Molnár András [1996] 40-41. old.

¹³ Széchenyi magyarságtudatának nemzeti reform iránti elköteleződésének kialakulását máig legjobban Gergely András 1972-es tanulmánya mutatja be. Gergely András [1972] különösen: 38-40. old.; 158-162. old.

munkákban nem vett részt, s bár az 1832-36-os diéta alkalmával többször is felkereste Pozsonyt, gyakorlatilag nem vett részt a főrendi tábla ülésén.¹⁴ Széchenyi, aki már 1828-tól „tanítólevelek” segítségével próbálta meg fiatal mágnástársait a közjó érdekében mozgósítani, az 1830-as évek elején a fiatal arisztokratával kapcsolatos első benyomásai alapján úgy vélte „*Batthyány a céljainkra nem sokat ér – ezt gyanítom.*”¹⁵ Pedig Széchenyi ebben az időben több napot is Ikerváron töltött – szeptember 21-én még születésnapját is ott ünnepelte –, s bizonyos, hogy a fiatal Batthyány megpróbált a Hittel és a megjelenés alatt álló Világ írójának bizalmába férkőzni.¹⁶ Batthyány azonban bármennyire is szerette volna Széchenyi reformtörekvéseit támogatni, megismerkedésükből – talán az első benyomások miatt – mégsem lett barátság. Széchenyi úgy ítélte meg, hogy a fiatal Batthyány liberális nézetei túlzottan német befolyás alatt állnak, s személyes kapcsolatuk az elkövetkező években sem mélyült el.¹⁷ Csupán az 1839-40-es országgyűlésen betöltött szerepéből következtethetünk vissza arra, hogy Batthyány ekkor már nemcsak határozott liberális elképzelésekkel rendelkezett, és egyre erősebb nemzeti elköteleződéssel bírt, hanem tudatosan készült az ellenzéki vezérszerepre is. Ezért is jegyezhetette meg nagyon találóan Gergely András 1982-es tanulmányában – Batthyány első életrajzírója, Szemere Bertalan nyomán –, hogy Batthyány tulajdonképpen „*észrevétlen emelkedéssel vált a reformellenzék vezetőjévé.*”¹⁸ Ez a látszólagos észrevétlenség azonban csupán az országos közélet szintjén érvényesült, hiszen Batthyány – aki házasságának köszönhetően a kiterjedt és befolyásos Zichy család rokonságát és vagyonát is maga mögött tudhatta – már az 1830-as évek közepén részesévé, majd jórészt agilis feleségének, Zichy Antónia grófnőnek köszönhetően az ikervári kastély estélyei révén is aktív szereplőjévé vált a Vas megyei és a nyugat-dunántúli régió főúri társasági-politikai közéletének.¹⁹

Batthyáynak az 1839-es diéta előtti politikai nézetei – a források hiányosságai miatt – csak közvetett módon rekonstruálhatók, a kutatók – elsősorban a családot közelről ismerő Horváth Mihály nyomán – úgy ítélték meg, hogy Batthyány Lajos már a harmincas évtized végén is némileg más nézeteket vallott, mint Széchenyi.²⁰ Nyilvánvaló, hogy a fiatal Batthyány reformelképzelései közel sem lehettek olyan részletesen kimunkáltak, vagy széleskörűek, mint a Hittelben, a Világban és a Stádiumban meghirdetett program, de a politikai szerepre készülő gróf – elsősorban Wesselényi 1836-ban elbukott kezdeményezéséhez hasonlóan – a reformellenzék „politikai párttá” szervezését kívánta megvalósítani. 1839 előtti politikai ambícióinak észrevétlenségét talán az a tény erősíti meg a legjobban, hogy Batthyány nevét ekkor még a korabeli császári titkosrendőri jelentések sem tartalmazták, egyelőre.²¹ Csupán később derült fény arra is, hogy Batthyány már a diéta előtti években tudatosan frissítette jogi felkészültségét, módszeresen tanulmányozta a korábbi országgyűlések iratait, s nézte át a magyar törvényeket. Mindezen túl Batthyány konkrét lépéseket is tett a fiatal főúri ellenzék megszervezése érdekében: a fiatal mágnásokat az országgyűlésen való részvételre és ellenzéki magatartásra ösztönözte, a követválasztások során pedig pénzét sem sajnálta az ellenzéki jelöltek javára fordítani.²²

---

¹⁴ Molnár András [1996] 29-32. old.; Erdődy Gábor [1998] 11-12. old.

¹⁵ Napló [1978] 1831. szept. 18.

¹⁶ SZIN IV. köt. 1831. szept. 21.

¹⁷ Molnár András [1996] 31. old.

¹⁸ Gergely András [1987/a] 259. old.

¹⁹ Molnár András [1996] 29. old.

²⁰ Uo. 31. old.

²¹ Uo. 31. old.

²² Uo. 32. old.

4.

Az 1839-40-es diétára a helyzet alapvetően megváltozott. Titkosrendőri jelentések is alátámasztják azt a tényt, hogy a kiérlelt reformtervekkel rendelkező Batthyány – Széchenyi mellett – már az első pillanattól meghatározó szerepet vállalt a főrendi ellenzék megszervezésében.²³ Ennek érdekében Batthyány aktív közreműködésével hívták életre néhány nappal a diéta hivatalos megnyitását követően a pozsonyi mágnáskaszinót. A főnemesi országgyűlési klub alapítói olyan működési szabályokban állapodtak meg, amelyek egyfajta pártfegyelmet követelt a tagoktól. Az ehhez való igazodás azonban Széchenyinek már az első pillanattól sem volt ínyére, így a gróf már az alapítás pillanatában különvéleményének adott hangot. Naplójában a következő módon örökítette meg a történeteket: „*Délután Odescalchi Guszt[áv]nál. Többen összegyűltek. Én a következő feltételekkel mentem oda. 1° hogy az akaratom mindig szabad marad, semminek sem kötelezem el magam. – 2° hogy ha nem vagyok itt – küldhetnek ugyan utánam stafétát, mit ki is fizetek, – de ezért még nem kötelességem jönni is – 3° hogy gyűléseinken nyíltan szólok, ha másképpen vélekedem, és a magam útját akarom járni – hogy a többséget ne meglepetésszerűen szerezzem meg.*”²⁴ A kaszinó szervezésén túl Batthyány a szállásán tartott összejövetelekkel egyben házigazdájává is vált a főrendi ellenzék szervezkedésének. Vezetői ambíciói természetesen idézték elő az ellenzéki mágnások irányítására ugyancsak igényt formáló Széchenyi ellenérzését, s ennek eredményeként kettőjük között már az országgyűlés elejétől fogva rendszeressé váltak az összejövetelek. Személyeskedésektől sem mentes összeszólalkozásaik egyik ékes bizonyítékát adja Széchenyi 1839. augusztus 5-i naplőbejegyzése, ahol Batthyány őt a konzervatívokhoz átpártolt politikusnak titulálta, míg Széchenyi riválisát „megfontolatlan izgatónak” nevezte: „*Batth[yány]: „Nos, sikerült eligazítanotok, hogy Ráday ne jöjjön etc.” „Francis Burdettnek – és Wemarernek” nevez – – Kimagyarázkodásom van véle... „megfontolatlan izgatónak” nevezem.*”²⁵ Hullámzó kapcsolatrendszerükben azonban kétséget kizáróan vannak közös elvi álláspontok is. Széchenyi ezt ekként élte meg, még ugyanezen hónap végén: „*Lovagolok s sétálok Batth[yány] Lajossal. Az „igen vagy nem” felől tisztában vagyunk, a miképpen felől: 'Koncentráció, – magyar és alkotmányos érzületet kiterjeszteni – divatba hozni'.*”²⁶

Batthyány az országgyűlésen elsősorban a sérelmi ügyek (szólás- és sajtószabadság, országgyűlési naplók megjelentetése, vallásszabadság) kapcsán szólalt fel, konzervatívokkal vitázó hosszabb-rövidebb megnyilatkozásaiból egyértelműen a liberális-ellenzéki értékrend tükröződött vissza. Politikai törekvéseinek egyfajta összefoglalásaként Batthyány 1839. december 14-én a kiskaszinóhoz egy emlékiratot nyújtott be. Memorandumában a szabadelvű politikai értékrend alapján, a hasznosság, a közjó, az igazságosság, a honszeretet érdekeit előtérbe helyezve, a liberális főúri elit álláspontjának összehangolásával indítványt tett az ellenzék felsőtáblai túlsúlyának megteremtésére és az országgyűlési ellenzék párttá szervezésére.²⁷ Széchenyi, aki különállását, politikai autonómiáját a pártalakulás időszakában is folyamatosan hangsúlyozta, Batthyány „pártfegyelmet” előrevetítő emlékiratát bizony sajátos megjegyzéssel fogadta: „*Különféle ülések. Elegyes. Én hosszasan Pázmándyval. Batthyány Lajos benyújtott egy memoire-t [emlékiratot] a Kis Kaszinónak. Sokan megszeppentek.*” – írta naplójában 1839. december 14-én.²⁸ Nagy hatású beszédeinek, és nem utolsósorban mindennapos rendezvényeinek, estélyeinek köszönhetően Batthyány az országgyűlés végére valóban a főrendi ellenzék vezetőjévé vált, amit Széchenyi különösen

²³ Uo. 33. old.

²⁴ Napló [1978] 1839. jún. 10.

²⁵ Napló [1978] 1839. aug. 5. Az idézetben jelzett angol politikus, sir Francis Burdett (1770-1844), a liberális whig-párt híve volt, majd a konzervatívokhoz csatlakozott.

²⁶ Napló [1978] 1839. aug. 29.

²⁷ Batthyány reformkori beszédei, írásai, levelei [1998] 39-41. old.

²⁸ Napló [1978] 1839. dec. 14.

nehezen, irigykedve élt meg: „Összejövetel csaknem mindennap Batthyány Lajosnál. – Semmire se fog vinni.– Egészen elhalványulóban vagyok. Még Desssenffy A[urél] is hátat fordít nekem. – Én a „Senki”. ”²⁹

5.

Batthyány tudatában volt annak, hogy az ellenzék csak abban az esetben érheti el politikai célkitűzéseit, ha népszerűségét a közvélemény előtt is sikerül növelnie. Ennek érdekében szállt síkra a szólásszabadság, illetve a felsőtábla és a kerületek tanácskozásait nyilvánosságra hozó főrendi és kerületi napló kinyomtatásáért, egy országgyűlési hírlap megjelentetéséért.³⁰ Ezért is érdekes, hogy a politikai nyilvánosság új fórumainak megteremtéséért agitáló Batthyány miért fogadta ellentmondásosan 1841 elején a Kossuth Lajos által szerkesztett Pesti Hírlap megjelenését. Batthyány, aki az országgyűlés befejezése után sem tett le arról, hogy a főrendi ellenzék egységesülését előmozdítsa, s a reformeszmék további terjesztését segítse, Széchenyihez és más ellenzéki arisztokratákhoz hasonlóan úgy ítélte meg, hogy a radikálisabb köznemesség véleményét megjelenítő, a társadalomátalakulás elkerülhetetlenségét hirdető, s a mind jelentősebb közvéleményformáló tényezővé váló Pesti Hírlap veszélybe sodorja a főrendi ellenzék reformkezdeményezéseit, aláássa a liberális mágnások társadalmi tekintélyét.³¹ Ezért bírálta, igaz, Széchenyivel ellentétben nem röpiratban, hanem csupán az arisztokraták belső köreiből Kossuthot. Kossuth és a Pesti Hírlap megjelenése, illetve a benne tükröződő, a változások szükségszerűségét sugalmazó társadalomkritika nemcsak Széchenyi, de Batthyány egész korábbi politikai reformkoncepcióját is összekuszálta. Ezért is jöhetett létre a két politikus között 1841. elején az a Pesti Hírlap elleni átmeneti érdekszövetség, amely megközelítőleg Széchenyi röpiratának nyári megjelenéséig tartott. Széchenyi ezekben a napokban döntötte el végérvényesen, hogy Kossuth és a Pesti Hírlap ellen támadást indít, s közben komoly lépéseket tett a politikai elit tagjainak megnyerésére. „Eötvös Pepi Balogh Pállal – Kossuthal – Usefull knowledge-ot [„Hasznos ismeretek”-et terjesztő egyesület –] etc. szervez. Batthyány L[ajos]t meghívják – engem nem –. Telekinél etc. Atvillan rajtam az eszme, hogy szegüljek szembe Kossuthal. Pulszky nálunk eszik. Nyíltan szólok vele Kossuthról s Deákról. [– – –]” – örökítette meg Széchenyi naplója a Hírlap megjelenése után egy hónappal a gróf aktuális politikai manővereit.³²

Széchenyi pontosan tudta, milyen nagy jelentősége van annak, hogy Kossuth ellenes támadásához maga mögött tudhassa az ellenzék vezető politikusait, s 1841. január végén-február elején minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy egy „centrumpárt” létrehozásával Deákot, Eötvöst, Batthyányt és a többieket megnyerje. Batthyány a kortársak véleménye szerint ebben az időszakban sem magát Kossuth, sem a Hírlap irányát, sem modorát nem szívelte, s ezt az ellenszenvet próbálta meg kiaknázni Széchenyi.³³ Úgy tűnt – számos magánbeszélgetés és manipuláció után –, hogy január végén sikerült Batthyányval is közös nevezőre jutnia a Kossuth-ügyben. Sikereit így örökítette meg naplójában: „Tegnap írtam Batthyány L[ajos]nak, hogy rendezzél tőle – Nyíltan szeretnék vele szólni Kossuth és társai dolgában. Az enyém kell hogy legyen, avagy ellenkezőleg állást foglalnia. [...] Most színt kell öltennem. Batthyány eljött hozzám. Megnyertem! Istenem, az igazságos ügy végre mégis győz.”³⁴ Az elkövetkező hónapban Széchenyi rendszeresen kereste Batthyány társaságát, s nyílt színvallásra, határozott Kossuth-ellenes állásfoglalásra próbálta meg rávenni fiatalabb mágnástársát. Batthyány meggyőzése azonban nem mutatkozott egyszerű feladatnak, így „a legnagyobb magyar” nemcsak azt volt kénytelen elismerni, hogy „Kossuth tekintélye óriási”, hanem azt is csalódottan kellett konstatálnia, hiába folytattak napokon át hosszas

²⁹ Napló [1978] 1839. jún. 19.

³⁰ Molnár András [1996] 45-46. old.

³¹ Uo. 58-59. old.

³² Napló [1978] 1841. jan. 29.

³³ Molnár András [1996] 59. old.

³⁴ Napló [1978] 1841. jan. 30.

beszélgetéseket a magyar „nemzet létéről” Batthyányval, március 2-án éppen Batthyány próbálta meg határozottan lebeszélni a Kossuth ellenes fellépésről: „Batthyány Lajos azt mondja – ne írjak.”³⁵ Március elején az ellenzék több tagja is erre az álláspontra helyezkedett, s Deák után Andrassy és Eötvös is megpróbálta lebeszélni Széchenyit – mindhiába – a támadásról: „Levelet kapok Andrassy K-tól s Eötvös Pepitől – ne írjak Kossuth ellen. – Lelkiösmeretemtől kérek tanácsot, s – folytatom. –” – írta naplójában március elején.³⁶ A Kelet Népe című röpiratán lázasan dolgozó Széchenyi nyilván nagy megnyugvással fogadhatta, hogy május elejére Batthyány álláspontja ismét az ő ügyének megfelelően változott: „A KELET NÉPE végső születési fájdalmaival küszködöm – Nagyon elégedetlen vagyok magammal – s a könyvvel. – Meglátogat Batthyány Lajos. [...] Tegnapelőtt azt mondja nekem a Kaszinóban – „A Hírlap újság nyomán alaposan meggondoltam a dolgot. Látom, igazad volt – nem hittem, hogy idáig jutnak a dolgok. Nem fogsz többé oly divergálónak találni, mint az elmúlt országgyűlésen.”.”³⁷

Széchenyi munkája, a *Kelet Népe* 1841. június 23-án látott napvilágot. Szerzője éles támadást indított – a szerkesztő modorát és taktikáját kritizálva – a Pesti Hírlap hasábjain megfogalmazódó társadalomátalakulási program ellen. Kossuth maga sem késett sokat a „Felelet”-tel, s frappáns, logikus érvelésével bebizonyította, hogy Széchenyi személyeskedésektől sem mentes vádjai indokolatlanok.³⁸ S bár Batthyány álláspontját nem örökölte meg egyetlen röpirat sem, a Kelet Népe-polémia a korabeli közvélemény számos tagját megszólalásra készítette, így az általa generált vita a reformkori magyar liberalizmus nagy programelágazásához vezetett.³⁹ Széchenyi az elhúzódó vitában összességében alulmaradt, a liberális politikai elit tagjai – köztük Batthyány is – támadását elhibázottnak, túlzottnak és indokolatlannak tekintették. Csalódottságának ekként adott hangot naplójában: „Meglátogatom Batthyányt, ki újra Károlyi Gy[örgy]nél eszik. – Annyit küszködtem, hogy egy kicsit megszeliđítsem. Keresztvíz alá tartottam a gyermeket – előszeretettel minduntalan meghívom... civakodom... igazán semmiért. Nagyon bosszant.”⁴⁰ Átmeneti nézetazonosságuk végét és újbóli eltávolodásuk kezdetét jól jelezte Széchenyi január 25-i naplóbejegyzése: „Délután Kaszinó-ülés. [...] Batthyány Lajos... későn jön... Néhány nappal ezelőtt azt mondotta rólam: Sz[échenyi] engem soha meg nem téveszthet, akármit tesz is – –.”⁴¹ Majd néhány nappal később már valóban sértődötten vágta oda a végül mellőle elpártoló Batthyánynak: „Nincs célod, nincs rendszered...”⁴² Ennek ellenére Széchenyi nem adta fel annak lehetőségét, hogy Batthyányt megnyerje céljai, mindenekelőtt Kossuth befolyásának csökkentése érdekében. 1842. kora tavaszán – kormányzati állást ajánlva az ellenzék vezérének – József főherceg nádor közreműködésével megpróbálta rávenni Batthyányt arra, hogy vállalja el Vas megye adminisztrátori tisztét, majd mikor terve kudarcba fulladt, nyáron közreműködést vállalt Batthyány egyik peres ügyének elintézésében.⁴³ Mire azonban a per végső szakaszába ért, Széchenyi és Batthyány mind emberileg, mind politikailag eltávolodtak egymástól. Így írt erről nem kevés kiábrándultsággal Széchenyi: „Batthyány Lajos megnyerte a pörét!... Vajon meg fogja-e köszönni nekem? – Aligha hiszem. – Őbenne is több a büszkeség, mint a lelki nagyság.”⁴⁴ A kettőjük közti végleges politikai szakítást Széchenyi 1842. november 27-i akadémiai beszéde idézte elő. E beszédében „a legnagyobb magyar” az egész ellenzék magatartását vetette – bizonyos fokú igazságokat tartalmazó – bírálat alá, azt sugalmazva, hogy a magyarországi nemzeti mozgalom felerősödéséért egyértelműen az ellenzék erőszakos magyarosító politikája okolható.⁴⁵ Batthyány, aki a nemzeti mozgalmaiért egyértelműen a bécsi kormányzat megosztó

³⁵ Napló [1978] 1841. febr. 23., ill. 1841. márc. 2.

³⁶ Napló [1978] 1841. márc. 07.

³⁷ Napló [1978] 1841. május 3.

³⁸ Fülöp Tamás [1999] 115-129. old.

³⁹ Varga János [1983] 52. old.

⁴⁰ Napló [1978] 1842. jan. 22.

⁴¹ Napló [1978] 1842. jan. 25.

⁴² Napló [1978] 1842. febr. 2.

⁴³ Molnár András [1996] 62-63. old.

⁴⁴ Napló [1978] 1843. márc. 8.

⁴⁵ Kosáry Domokos [2002] 294-296. old.; Varga János [1982] 25-70. old.

politikáját tette felelőssé, az ellenzék vezérkarával együtt elhatárolódott Széchenyitől. Széchenyi számára a csalódást az is felerősítette, hogy a későbbi miniszterelnök éppen e hónapokban lépett tartós politikai-taktikai szövetségre Kossuth Lajossal.⁴⁶

6.

Batthyány és Kossuth együttműködésének bázisát az 1840-es évek elején a társadalmi-gazdasági reformmozgalom kiszélesítése és intézményes kereteinek kialakítása érdekében megindított egyesületi mozgalom jelentette. Kossuth még 1840 decemberében, szabadulása után, a fogsága idején családja támogatására összegyűjtött pénzt egy „hasznos ismereteket terjesztő társaság” létrehozására kívánta fordítani, s ehhez kérte ki Széchenyi véleményét.⁴⁷ Széchenyi elutasító válasza után az alapításon munkálkodók ezért „a legnagyobb magyart” a további egyeztetésekre már meg sem hívták: „Eötvös Pepi Balogh Pállal – Kossuthal – Usefull knowledge-ot [„Hasznos ismeretek”-et terjesztő egyesület –] etc. szervez. Batthyány L[ajos]t megbíjják – engem nem –.” – írta naplójában.⁴⁸ Talán nem tekinthető az sem egészen a véletlen művének, hogy – az iménti naplóbejegyzés folytatásaként – ebben a pillanatban erősödött meg benne a gondolat: „Átvillan rajtam az eszme, hogy szegüljek szembe Kossuthal.”. Kossuthnak 1841. végére sikerült megnyernie Batthyányt a tervek megvalósításához, majd végül 1842. júniusában Batthyányt Kossuth kezdeményezésére közfelkiáltással választották meg az Iparegyesület elnökévé.⁴⁹ A társadalmi hasznosság utilitarista tanait valló Batthyány a későbbiekben is aktív szerepet – és nem kevés anyagi terhet is – vállalt a reformkori magyar egyesületi mozgalom felvirágoztatásában. Így vett részt többek között a Kereskedelmi Társaság, a Védegyelet és a Gyáralapító Társaság munkájában. Az első magyar iparmű kiállítás díjkiosztó ünnepségén 1842. december 26-án maga Batthyány tartotta a nyitóbeszédet. De Széchenyivel ellentétben, aki egy hónappal korábbi, az ellenzék nacionalizmusát ostromozó akadémiai beszédét az igazgatóság megkerülésével, előzetes vitatás nélkül mondott el, Batthyány a beszédét néhány nappal korábban tudatosan felolvastatta a választmány tagjai előtt. Természetesen az Iparegyesület választmánya nem talált kivetnivalót a szövegben, s az elnök gesztusát nagyra értékelte, ám Széchenyi, aki pontosan értette Batthyány célzását, az eljárást rendkívül sérelmesnek vélte magára nézve: „Bizonyos ideje szüntelenül vesztitek. – B[atthyány] L[ajos] mindenestül Deák, Koss[uth] és társai karjaiba vetette magát. IPAR EGYESÜLET választmányi ülésén – – hol B[atthyány] L[ajos] elnökölt, felolvasta a beszédét [a nagy ülésnek], hogy lássa, nincs-e valamilyen észrevétel rá... pour me mettre [hogy engem helyezzen] hamis megvilágításba. – Teljesen ellenem fordult.”⁵⁰

Széchenyi az akadémiai beszéd elhangzását követően kénytelen volt konstatálni, hogy az ellenzék vezérkara mind jobban eltávolodott tőle, s Batthyány, Deák, Eötvös egyre inkább hajlandónak mutatkozott Kossuthal együttműködni. „Tegnap Kossuthnak [megjelent] egy nevezetes cikke, melyet átnézetett Deákkal... s előtte megmutatta Batthyány Lajosnak.” – jegyezte fel 1842. december 16-án.⁵¹ Széchenyi 1842. december közepére levonta a konzekvenciákat: az ellenzékkel és Batthyányval a további politikai együttműködésre pillanatnyilag nem látott lehetőséget. Hogy milyen közvetlen teendők fogalmazódtak meg benne, azt egy nappal későbbi, december 17-i naplóbejegyzése világítja meg pontosan: „Minda azok után, ami kettőnk közt történt, Batthy[ány] Lajosnak már meg kellett volna látogatnia etc. Vele is szakítanom kell. Egészen visszavonulni? Nem. Deákkal s társaival tartani? – Nem tudok. Ellenük? – Igen. Hogyan? Bécsbe menni, ott támogatást keresni? – Nem.

⁴⁶ Molnár András [1996] 63. old.

⁴⁷ Kosáry Domokos [2002] 193-194. old.; ill. 201. old.

⁴⁸ Napló [1978] 1841. jan. 29.

⁴⁹ Molnár András [1996] 66-67. old.; Kosáry Domokos [2002] 251. old.

⁵⁰ Napló [1978] 1842. dec. 23.

⁵¹ Napló [1978] 1842. dec. 16. Kossuth ominózus cikke a közteherviselésről, a háziadóról szolt. (Beszúrás tőlem: F.T.)

Újság? – Igen. Követ? – Talán.”.⁵² Széchenyi tehát az 1843-as országgyűlés előtt úgy látta, hogy az ellenzéki politikusokkal, név szerint Batthyányval és Deákkal a továbbiakban nem tud együttműködni. A közélettől viszont nem kívánt visszavonulni, így más pályákat kellett kijelölnie önmaga számára. A kormánytól – egyelőre, hiszen 1845-ben majd kormányhivatalt vállalt – nem akart támogatást kérni, így maradt a személyiségétől oly idegen újságírás, illetve feltételesen az alsótáblai országgyűlési követválasztás. Pillanatnyi kátészerű politikai önmeghatározása – miként ez az álláspontja kísértetiesen visszaköszön majd néhány évvel később, a konzervatív és az ellenzéki pártalakulás időszakában – a reformkori közélet polarizálódó színpadán olyan „köztes” politikai helyzetet jelez, amely az ellenzékétől és a kormányzattól is jól definiálható módon megkülönböztethető.⁵³ Széchenyi és Batthyány kapcsolatát tekintve, 1842 végére teljessé vált a szakítás. Batthyány 1842. december 26-i iparegyesületi beszédének elhangzása után „a legnagyobb magyar” beismerte a kettőjük közötti együttműködés kilátástalanságát: „*Ma nagy IPAR EGYESÜLETi ülés. Batthyány Lajos mint ELNÖK. Emezz ebédet ad azután a Kaszinóban... az én jószándékú tanácsomra. – Igencsak kokettál Eötvös Pepivel és Kossuthal... így mondja Zsedényi. Úgy tűnik nekem, ő, B[atthyány] L[ajos] nem viselkedik irántam lojálisan... hamis is volt... [...] [érvényre akarja juttatni becsúgyát mindenáron]. Fáj... hogy tebát ő sem érzett semmit irántam – áru gyanánt bánt velem! – Vége is nincs mit tenni, mint megemészteni, ha lehetséges.*”⁵⁴

Az 1843-as országgyűlés közeledtével Batthyány ismét egyre intenzívebb közéleti szerepet vállalt. A diéta előkészületei során újból összehívta a főrendi ellenzék vezetőit, lépéseket tett a pozsonyi országgyűlés ellenzéki kaszinójának újjászervezésére, majd 1843. április elején részt vett Vas megye követutasításait tárgyaló közgyűlésén, ahol a nemesi adózás mellett szólalt fel.⁵⁵ Batthyány megnyilatkozásait egyre gyakrabban hatotta át kormányellenesség. Széchenyi, aki bármilyen reformot csak a kormány támogatásával, közreműködésével vélt megvalósíthatónak, úgy ítélte meg, Batthyány és az ellenzék taktikája nem használ az országnak: „*Tegnapai beszélgetésem B[atthyány] Lajossal arra a belátásra bír, hogy oly keserűn s oly kormányellenesen etc. érez, hogy fel nem foghatom... miképpen használhatna az országnak.*”⁵⁶ A diéta előkészületei során felvetett reformjavaslatok azt sugallták, hogy Batthyány és Kossuth között egyre szorosabb politikai együttműködés van kialakulóban, ami nyilván nem javított Széchenyi és Batthyány kapcsolatán: „*A Kaszinóba B[atthyány] Lajossal – s ott nyíltan szólottunk egy s másról – – Semmi rendeset nem lehet kezdeni vele. – [...]*”⁵⁷ Batthyány az 1843-44-es országgyűlés másfél éves működése során – az ellenzéki kaszinó működtetésével, a pozsonyi társasági élet szervezésével, több mint kétszáz országgyűlési felszólalásával, indítványával – a liberális főrendi ellenzék pártvezérévé lépett elő.⁵⁸ Egyre szélesebb körben mozgó politikai tevékenységét az országgyűlésen Eötvös József és Teleki László, míg az estélyeken felesége, Zichy Antónia grófnő segítette. A diéta működése során ellenzéki pártvezérként, minden lényeges és kevésbé lényegesnek tűnő kérdésben – ha kellett akár József főherceg nádorral is szembeszállva – hajlíthatatlan következetességgel képviselte a reformok ügyét.⁵⁹ Felszólalásaiban külön foglalkozott az ellenzék sérelmeivel, a nemzeti önállóság megteremtésének, illetve a társadalmi és gazdasági reformok népszerűsítésével, a polgári-alkotmányos átalakulás korkérdéseivel. Beszédeiben így került napirendre a felsőtábla üléstermeinek átrendezése, a cenzúrától mentes országgyűlési sajtó megjelentetése, a nemzetiségi kérdés és a magyar nyelv ügye, a szabad vallásgyakorlás alkotmányos joga, a büntetőtvénnykönyv börtönügyi javaslatai, a városok országgyűlési képviselőjének és belső reformjának ügye, a

⁵² Napló [1978] 1842. dec. 17.

⁵³ Széchenyi 1847-es politikai önmeghatározásáról: Velkey Ferenc [2004] 32-53. old.

⁵⁴ Napló [1978] 1842. dec. 26.

⁵⁵ Molnár András [1996] 69-71. old.

⁵⁶ Napló [1978] 1843. márc. 21.

⁵⁷ Napló [1978] 1843. márc. 30.

⁵⁸ Molnár András [1996] 74-75. old.

⁵⁹ Uo.

közteherviselés, vagy a Vukovár-Fiume vasút problémája.⁶⁰ Ádáz küzdelmet folytatva a konzervatív többségű főrendek megosztó, időhúzó javaslataival, országgyűlési megnyilatkozásaiban Batthyány nemcsak logikus, lényegre törő és meggyőző volt, de felszólalásaiban minden esetben a feudális társadalmi rend és az abszolutisztikus függés felszámolása, valamint a liberalizmus, az alkotmányos átalakulás és a nemzeti érdekegyesítés szempontjai kerültek előtérbe.

7.

„A különbség közöttünk, kiki állása szerint, az, hogy a mélt. gróf úr [...] hazánkra nézve valamit elérni akar a kormánynak ellenére; én pedig a m[éltóságos] gróf úr belátásának szívesen bódolok, hanem másképp látom a dolgot. A m[éltóságos] gróf a kormánnyal (sic!) szembe valami ujjhúzást, bizonyos dacznak szellemét tartja hasznosnak; én részemről egyenesen az érdekek felvilágosítását és összpontosítását látom célszerűnek.” – fogalmazta meg 1844. október 29-i felsőtáblai felszólalásában Széchenyi a Batthyány és közte kiújuló mély politikai, taktikai ellentétek lényegét.⁶¹ Az elmondottak jelentőségét tovább növeli, hogy a két gróf között kirobbant vita az 1843-44-es országgyűlés talán legjelentősebb kérdése, a közteherviselés megvalósítása és az ahhoz kapcsolódó országos közpénztár létrehozása körüli diskurzus részét képezte. Batthyáynak a közpénztár működésével kapcsolatos, alkotmányos garanciákat követelő október 29-i felszólalása, majd Széchenyi válasza annak az átmeneti taktikai együttműködésnek a végét jelezte, amely a két gróf között 1844 tavasza óta körvonalazódott a közteherviselés tárgyában.⁶²

Széchenyi beszéde igen pontosan világított rá arra a tényre, hogy míg Batthyány, a főrendi reformellenzék vezetőjeként valamennyi lényeges kérdést illetően következetesen ragaszkodott a magyar alkotmányosság védelmére biztosító liberális elveihez, s konzekvensen elutasította a konzervatívok és a bécsi kormányzat ellenzékét megosztani igyekvő javaslatait, addig az udvarral megegyezést kereső Széchenyi ezt az oppozíciós taktikát a reformjavaslatok megvalósítását akadályozó, „ujjhúzó” politikának minősítette. Sokat elárul a kettőjük között régóta fennálló polémiáról, hogy Batthyány „a legnagyobb magyar” felszólalását kiváltó beszédében nemcsak hogy nem volt hajlandó a kormány javára lemondani a beszédett közpénzek feletti ellenőrzés alkotmányos jogáról, de kifejezetten bírálta Széchenyinek – aki szerinte a bécsi kormányba „egy idő óta tetemes bizodalmat helyezett”, indokolatlanul – azt az elképzelését, miszerint a várható kormányzati ellenállás miatt célszerű az ellenőrzési jog egy részét feladni.⁶³ Batthyány azzal érvelt, hogy ha az országgyűlés enged, s a kormányzat igénye szerint nem követeli meg a teljes felelősséget, akkor az nem jelent mást, mint „[...] visszalépést és lemondást arról, miről eddig a nemzet soha nem mondott le; mert hogyha mi akármi kis részletekben egy hatalmas kormány irányában elvileg diplomatice engedünk, akkor visszalépésnek helye nincsen.”⁶⁴

Az 1843-44-es országgyűlés egyik legjelentősebb, a nemesi adózásról és a közteherviselésről szóló kérdése átmeneti taktikai szövetségben egyesítette Széchenyit és az ellenzék pártvezérét. A nemesi adóviselés tervezett bevezetése már a megyei országgyűlési követválasztási küzdelmek során is éles viták kiváltója volt. A diétán a háziadó vállalását csak a vármegyei követek kisebbsége volt hajlandó támogatni, így az ellenzéknek más úton kellett a közteherviselés elfogadtatását elérnie. Széchenyi 1843 nyarán a Jelenkorban „Adó és két garas” címmel hosszú cikksorozatot

⁶⁰ Batthyány e tárgykörökben elhangzó országgyűlési beszédei: In.: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998] 61-160. old.

⁶¹ Széchenyi 1843. okt. 29-i országgyűlési beszéde. In.: Széchenyi beszédei [1887].

⁶² Molnár András [1996] 90-93. old.

⁶³ Batthyány országgyűlési beszéde és felszólalása az országos közpénztár kezeléséről. Pozsony, 1844. okt. 29. In.: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998] 146-148. old.

⁶⁴ Uo. 147. old.

jelentetett meg, amelyben kompromisszumos megoldást ajánlott a nemesi kiváltságaikhoz ragaszkodó konzervatív, és a közteljesítést a polgári átalakulás egyik alapfeltételének tekintő ellenzéki követeknek is. Széchenyi telekdíj terve – amelynek lényege az volt, hogy az ország valamennyi földjére érvényesen, holdanként 2 garast szedjenek be az államkasszába, s az így befolyt összegre vegyenek fel kölcsönt, amelynek felhasználásáról az országgyűlés döntsön – a reménytelen helyzetre való tekintettel, elvben elfogadhatónak tűnt az ellenzék tagjai számára is.⁶⁵ Széchenyi 1843 nyarán újra lépéseket tett annak érdekében, hogy Batthyányt megnyerje terve keresztülviteléhez. E hónapokban találkozáaik ismét rendszeressé váltak, s 1844 tavaszán az országgyűlés alsótáblája által kezdeményezett, a közteljesítés bevezetésének lehetőségét vizsgáló országgyűlési választmányának a főrendek részéről mindkettő tagjai lettek.⁶⁶ Még a választmányi munka megkezdése előtt, 1844 húsvétján találkozott egymással Ikervárott Batthyány, Széchenyi és Deák, hogy a közteljesítés témájában egyeztessék álláspontjaikat.⁶⁷ Úgy tűnt, szövetségük a választmányi ülésen és azon kívül is jól működött: a tárgyalások során azonos irányelvet képviseltek, a tárgyalóterem falain kívül pedig felváltva látták vendégül az általános adózás híveit. Együttműködésük átmeneti jellegét mi sem bizonyítja jobban, minthogy Széchenyi és Batthyány között – előbbi naplója tanúsítja ezt – menet közben is számos feszültség akadt: „Kijött a röpiratom. NEM OLVASSÁK. EJ BE HOSSZÚ. – Pimasznak fogják tartani. – Eső. B[atthyány] Lajos hazabozs a fogatán. Cívódunk. Ő: alkotmányos túlzó.”⁶⁸

Batthyány mindent megtett azért, hogy a közteljesítés elvét a konzervatív követek is magukévá tegyék. Az országos választmány végül 1844. szeptember 9-én fejezte be a munkát, javaslatot téve egy 3 millió forintnyi befolyt adóból létrehozandó országos közpénztár felállításáról. A közös adó kivetéséről, beszédéről és annak felhasználásáról a testület 16 törvényjavaslatot dolgozott ki.⁶⁹ A fáradságos meggyőzőmunkának köszönhetően a közteljesítés megteremtéséhez 1844. október végén mind az alsótábla, mind a felsőtábla elvi hozzájárulását adta, a felsőtáblán a Batthyány vezette ellenzék és a gróf Apponyi György kancellár által irányított konzervatívok is „a közös fizetésnek elve mellett” szavaztak. Batthyány – a siker örömét átengedve az újkonzervatívoknak – hosszas beszéd helyett nagyon egyszerűen indokolta döntését: „én, ki a szabadelműség mellett inkább buzogni szoktam, most egyszerű voksolással megelégszem”.⁷⁰ Csakhogy az egyes törvényjavaslatok, a konkrét teendők dolgában – úgymint az adó beszédese és felhasználása – parttalan vita kibontakozása volt várható a konzervatívok és az ellenzékiek között. Batthyány, aki már a javaslatok kidolgozása során az adó beszédesenél országgyűlési ellenőrzést, a felhasználásnál pedig alkotmányos garanciákat követelt, a tárgyalások végén különvéleményt fogalmazott meg arra nézve, hogy a közpénztár működését alkotmányos kontrollnak kell alávetni.⁷¹ Így érvelt október 30-i felszólalásában: „én is azon nézetet osztom, hogy intézményeket jobb lesz a felelősség elvére alapítani, mintsem a municipium vis inertiaejára, s ezek közé számítom én az igazgatónak hivatalát is”.⁷² Széchenyi viszont úgy ítélte meg, hogy az ellenzék ragaszkodása az alkotmányos garanciákhoz – ellentétet váltva ki a kormányzatból – hátráltatja az ügy megvalósítását. Az adó mértéke, illetve a beszédett pénzek ellenőrzése tárgyában Széchenyi és Batthyány között a

⁶⁵ Orosz István [2000] 89-104. old.

⁶⁶ Molnár András [1996] 90-91. old.

⁶⁷ Uo. 92. old.

⁶⁸ Napló [1978] 1844. máj. 7.

⁶⁹ Molnár András [1996] 92-93. old.

⁷⁰ Batthyány országgyűlési felszólalásai a közteljesítés mellett. Pozsony, 1844. okt. 28. In.: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998] 146. old.

⁷¹ Molnár András [1996] 94-95. old.

⁷² Batthyány országgyűlési felszólalásai az országos közpénztár kezelése ügyében. Pozsony, 1844. okt. 30. In.: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998] 151. old.

felsőtábla ülésein egyre több ellentét támadt.⁷³ Kettőjük e tárgyban kialakult együttműködésének lezárulását követhetjük nyomon e szövegekben. Végül a közpénztár, s így a közteherviselés ügye az 1843-44-es országgyűlésen a főrendek és az alsótábla kicsinyes alkotmányjogi vitáján megfeneklett, bár sejtethető volt, hogy a törvényjavaslat elfogadása esetén nyilván a bécsi kormányzat gördített volna újabb akadályokat a magyar gazdasági önrendelkezés intézményes kereteinek megvalósítása elé.

8.

Széchenyi persze az ideiglenes együttműködés dacára nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy az ellenzékot bírálja, s nem hagyott fel azzal a szándékával, hogy megpróbálja az ellenzék egyes tagjait leválasztani Batthyányról. Naplója általában ezeket az eseteket is rendre megörökítette. 1843 őszén Széchenyi a főrendek ülésén „osztotta ki” az ellenzékot akadékoskodó politikája miatt: „Mágnás-ülés. Előbb a Főhercegnél... Elmesélek neki minden pletykát. Áttérés. Apponyi megteszi az indítványát. Mialatt Königsberg beszél, a hallgatóság felette nyugtalan. Az országbíró felkél [...] nemes haragra gerjedve. Azután én állok fel, s tartok egy meglehetősen jól sikerült beszédet – akadékoskodásról etc. – neveltségessé teszem az ellenzékot... kivált Pálffy Pépít, Zay [Károlyt], Teleki L[aci]t – Batthyány] Lajost is – ki bizonyára jól megjegyezte... Némelyek egész elképedve.”⁷⁴ Batthyány és Széchenyi újabb konfrontációjához az ellenzéki mozgalom új iránya adott táptalajt, hiszen 1844 őszén Széchenyi már első pillanattól kezdve ellenségesen foglalt állást a Kossuth által kezdeményezett Védegyelettel kapcsolatban is. Az országgyűlés sikertelenségei, illetve a diétát követően a közélet fórumainak beszűkülése az ellenzékot arra készítette, hogy a társadalmi és gazdasági reformok érdekében fokozza aktivitását a „szociális mozgalmak” terén. A Védegyelet az önálló vámvédelem hiányára, a gazdasági önállóság kereteinek kiszélesítésére és a magyar ipar támogatására keresett megoldást. Batthyány még az országgyűlés idején sokat tett a háttérben azért, hogy a Védegyelet 1844. október 6-án megalakulhasson.⁷⁵ Széchenyi, aki pontosan látta, hogy a mozgalom – ártatlannak tűnő céljai ellenére – komoly politikai jelentéssel bír, s mint az „Ausztriával egybeházasított létünkre” veszélyes szervezkedést, a magyar ipart támogató egyesület megalapítását helytelen lépésnek tartotta. „Felkeres Batthyány L[ajos]. Rendbe jövünk. Kerületi. VÉD EGYLET! Én – nyíltan ellene foglalok állást. – Teleki konferenciára hív. B[atthyány] L[ajos] igyekszik elkerülni – mert az embereit elpártolásra bírom!!!”⁷⁶ Batthyány és Kossuth, hogy az újkonzervatívokat is a nemzeti ipar támogatása mellé állítsa, a Védegyelet egyik testületként 1844. decemberében életre hívta az ellenzékkel nem szimpatizáló főuraknak lehetőséget kínáló Gyáralapító Társaságot, ahol Széchenyi – Batthyány hathatós közbenjárására – alelnöki feladatokat vállalt.⁷⁷ Mikor azonban kiderült számára, hogy a Társaság csupán a Védegyelet alárendelt testülete lenne, s az igazgatói posztot maga Kossuth szeretné betölteni, Széchenyi hadat üzent a kezdeményezésnek. Lemondott alelnöki tisztségéről, majd 1845 tavaszán, a hozzá igen közel álló *Jelenkor* című újságban egész cikksorozatban kelt ki az ellenzéki egyesületi mozgalom és a Védegyelet ellen.

Batthyány és Széchenyi politikai együttműködését talán az a tény tette leginkább kilátástalanná, hogy merőben más álláspontot képviseltek Bécs szerepével kapcsolatban, s egészen más meggyőződéssel rendelkeztek az ellenzék és a kormány viszonyáról. Batthyány felfogása Széchenyi szemében valóban radikálisnak számított, hiszen követeléseinek középpontjában a Habsburg Birodalmon belüli teljes önkormányzati önállósággal bíró alkotmányos magyar királyság

⁷³ Ezt igazolják Batthyány 1844. október 31-i felszólalásai. Batthyány országgyűlési felszólalásai a közteherviselés ügyében. Pozsony, 1844. okt. 31. In.: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998] 157. old.

⁷⁴ Napló [1978] 1843. szept. 6.

⁷⁵ Kosáry Domokos [2002] 324. old.

⁷⁶ Napló [1978] 1844. szept. 26.

⁷⁷ Kosáry Domokos [2002] 330. old.

megvalósítása állt, s ennek szerves részét képezte a polgárság és parasztság tulajdonjoghoz és képviselőhöz juttatásának igénye, illetve a törvény előtti egyenlőség megteremtésének szándéka. Míg Széchenyi – arra hivatkozva, hogy a kormány is a reformok mellé állt – az 1840-es években folyamatosan a megegyezés lehetőségét kereste Béccsel, addig Batthyány következetesen minden szuverenitás kiindulópontjának a nemzetet tekintette, a bécsi udvarral és általában a mindenkori kormányzattal szemben pedig a törvényhozásnak – főrendi mivolta ellenére azon belül is az alsótáblának – tulajdonított elsőbbséget. Széchenyi azt vallotta, hogy az 1840-es évek közepén az agitáció ideje lejárt, mert meggyőződése szerint a kormány a változások élére állt. Így adott véleményének hangot – a *Kelet Népe* folytatásának szánt, később mégis kiadatlan művében, a *Garatban* –: „[...] a köz birodalom szövényes létét tekintve [...] most – mondom – elv szerint gáncsoskodni, gyanúsítani, prókátoroskodni és megnevezésűnőleg nehézségeket gördíteni a kormány minden lépései ellen nemcsak nem erény, de nem is menthető, sőt egyenesen bűn; mert illyes, a visszabátásnak mozgalmas időben soha ki nem játszható törvénye szerint, haladását gátolja a nemzetnek, mi nélkül szüntűgy nem lehet boldog, valamint nemzetiség és alkotmányos szabadság nélkül, habár ezek pangók is, sem lehet az.”⁷⁸

Batthyány népszerűsége az egyesületi mozgalom által tovább növekedett, s az általa patronált egyesületek – köszönhetően a gróf társadalmi és vagyoni presztízsének – egyre szilárdabb anyagi bázist, egyre komolyabb társadalmi rangot nyertek, miközben e szervezetek politikai jelentősége is mindinkább gyarapodott. 1844 őszén a kevés eredménnyel zárult országgyűlés után az ellenzék a társadalmi egyesületek népszerűsítésével próbálta meg társadalmi bázisát kiszélesíteni, míg a kormányzat főként adminisztratív eszközökkel – a megyék élére állított adminisztrátorokkal – kísérelte meg visszaszorítani az ellenzéki mozgalom térnyerését.⁷⁹ Az ellenzék által leginkább ellenszenves politikusként az új alkancellár, gróf Apponyi György számított. Batthyány, aki korabeli megnyilatkozásaiban minden alkalmat megragadott arra, hogy bírálja az adminisztrátori rendszert, ekkor különösen ellenséges viszonyba került az 1845-ben – a helytartótanács közlekedési bizottságának elnökeként – kormányzati hivatalt vállaló Széchenyivel. Ezért is látta úgy Széchenyi, hogy Batthyány, aki nyilván Apponyi bírálatával sem fukarkodott, kicsinyes módon, csupán személyes indítékból kritizálta állandóan a kancellárt: „*Wenckheim Bélának... ÉN NEM SOKÁRA KIMONDOM, HOGY BATTHYÁNY LAJOS ERŐSBEN GYŰLÖLI APPONYIT, MINT SZERETNÉ A HONT'* – – *Nemsokára kirobbanok – – B[atthyány] Lajos és a két spiclije tették őt oly gyűlöletessé.*” – fogalmazta meg egy beszélgetés során.⁸⁰ Széchenyinek a társadalmi átalakulás mikéntjéről kialakított nézetei az 1840-es évek derekára, a pártalakulás időszakára nemcsak jelentősen eltávolodtak az ellenzék álláspontjától, de azzal mind tartalmilag, mind taktikailag összeegyeztethetetlené váltak. A „legnagyobb magyar”, aki az „ellenzéki” és „konzervatív” „*függetlenség*” eszmei meggyőződése alapján egyaránt elutasította – jóllehet folyamatosan kísérletet tett mindkét fél legjobbjainak megnyerésére, ám a konzervatívokkal eredendően liberális értékvilága, az ellenzékiekkel azok politikai helyzete miatt nem tudott teljes mértékben azonosulni –, ehhez a másoktól megkülönböztető politikai pozícióhoz a pártalakulás időszakában is ragaszkodott.⁸¹ A maga nézőpontjából persze az ellenzék taktikája tűnt „következetlennek” és a nemzet létére veszélyesnek: „*ÜGYSZERETET*” – *VAN-E BATTHYÁNY LAJOSBA ILLYES? – 1/10 TÁN; DE A 9/10 GYŰLÖLSÉG APPONYI ELLEN – ETC. ÉS PRIMIROZÁSI VÁGY.*” – vádolta meg naplójában az ellenzéki párt leendő vezetőjét.⁸²

⁷⁸ Garat 162-163. old.

⁷⁹ Molnár András [1996] 118. old.

⁸⁰ Napló [1978] 1846. ápr. 8.

⁸¹ Velkey Ferenc [1998] 61-66. old.; Velkey Ferenc [2004].

⁸² Napló [1978] 1847. ápr. 8.

9.

Batthyányt az ellenzéki mozgalom párttá szervezésében 1845 végén egy családi tragédia, néhány hetes kisfiának, Ákosnak a halála vetette vissza.⁸³ Jó néhány hónapra, s a barátok és politikai szövetségesek lelki-eszmei támogatásra volt szüksége ahhoz, hogy a közéletben ismét aktív szerepet vállaljon. E hónapok kétségbeesését Széchenyi naplója így örökítette meg: „B[atthyány] Lajos meg akar bolondulni... nem tud intézkedni... hallani sem akar semmiről, a földön fetreng, mert „meghalt a 6 hetes gyereke!””⁸⁴ Tavasszal azonban Batthyány újra munkához látott: palotája a Hatvani utcában ismét a pesti társasági elit központjává vált.⁸⁵ Kettejük politikai együttműködésére azonban a pártalakulás időszakában sem nyílt reális lehetőség, Batthyány ugyanis egyre határozottabban követelte a polgári-alkotmányos átalakulás alapvető feltételeinek megteremtését, míg Széchenyi egyre elkeseredettebb küzdelmet vívott az ellenzékkel, s különösen Kossuthtal. 1846 nyarán és őszén Batthyány vezetésével a pesti ellenzék komoly lépéseket tett annak érdekében, hogy 1847 tavaszán – követve a konzervatívok párttá alakulását – a vidéki és pesti ellenzéki politikusokat egyesítve, zászlót bonthasson az egységes irányítás alatt álló ellenzéki párt.⁸⁶ Széchenyi az ellenzék és a konzervatívok között a pártalakulás időszakában is megpróbálta megőrizni neutrális helyzetét, s nem volt hajlandó megérteni, miért van szüksége az ellenzéknek parlamentáris többségre ahhoz, hogy célkitűzéseit megvalósítsa. 1846 végén „a legnagyobb magyar” még nem tudott, s minden bizonnyal nem is akart csatlakozni az ellenzéki párthoz: „Batthyány Lajos jön hozzám küldöttként... kibívtam Telekit etc. adjak magyarázatot. – Én, nem tudok s nem akarok! Soká nálam marad. – Értsük meg egymást. Ó: Legyen s kell hogy legyen többsége az ellenzéknek, hogy kompromisszumba bocsátkozhassék; mert ha a kormányé a többség, azt csinál, amit akar.”⁸⁷ Amikor Széchenyi rádöbbsent arra, hogy a politikai küzdőtéren elkerülhetlenné vált az egységes fellépéssel és vezetéssel rendelkező pártok megalapítása, maga is nyilvánosságra hozta politikai önmeghatározását, amelyben közéleti hovatartozását ekként definiálta: „[...] én mostanság sem ellenzéki sem konzervatív nem vagyok, hanem ha már valami politikai titulusomnak lenni kell, <becsületes progressista, ernyedetlen reformer>”⁸⁸ Széchenyi tehát – jóllehet a mű megjelenéséig „csupán” a konzervatív párt megalakulása következett be, de már napirenden volt Batthyány vezetésével az ellenzék párttá szerveződése is – önmaga helyét a „pártalakulás viszonyrendszerében” a konzervatív és az ellenzéki öndefiníciótól elkülönítve határozta meg.⁸⁹ Széchenyi, aki nem kívánt alárendelődni egyetlen platformnak sem, végig különvéleményét hangoztatta. Bár a *Politikai Programm Töredékek* című röpiratában mégis úgy látta inkább, hogy a biztonságos – a bécsi kormány ellentámadásától, a társadalmi megmozdulásoktól és a nemzetiségek ellenállásától mentes – átalakulás nem az ellenzék által valósítható meg: „*oppositio és progressio körülményeink között haladási siker-hibetőséggel egy zászlón nem állhat*” – hangoztatta munkájában.⁹⁰ Batthyány ekkor már Deákkal, Telekivel, Kossuthtal az ellenzéki párt egyesítésén munkálkodott. 1847 januárjában sikerült egyesíteni a pesti ellenzék mérsékelt és radikálisabb csoportjait, így jött létre a nemzeti Kör és a Pesti Kör fúziójával az Ellenzéki Kör. Az ellenzék vezérkara tavasz folyamán döntött arról, hogy a mozgalmat országos szinten is egyesítik, majd az ellenzék 1847. június 6-7-i konferenciáján – Deák és Kossuth munkájaként – elfogadásra került a párt nyilatkozata is.⁹¹

Széchenyi 1847-re politikai különvéleményével a polarizálódó közéletben nemcsak légüres térbe került, de mindkét tömörüléstől el is szigetelődött. Az ellenzék vezérkara – Batthyány

⁸³ Molnár András [1996] 121-122. old.

⁸⁴ Napló [1978], 1846. jan. 2.

⁸⁵ Molnár András [1996] 122. old.

⁸⁶ Dénes Iván Zoltán [1984] 247-285. old.

⁸⁷ Napló [1978] 1846. nov. 20.

⁸⁸ *Politikai Programm Töredékek* 686. old.

⁸⁹ Velkey Ferenc [2004] 32. old.

⁹⁰ *Politikai Programm Töredékek* 825. old.

⁹¹ Szabó Miklós [1997] 113-124. old.

hathatós anyagi támogatásával – mindeközben mindent megtett azért, hogy 1847-es (mint később kiderült, az utolsó) rendi országgyűlésen megszerezze az ellenzék számára az alsótáblai többséget. S míg Batthyány támogatásával Kossuthot Pest megye országgyűlési követévé választották, Széchenyi is minden követ megmozgatott alsótáblai képviselőségéért annak érdekében, hogy ott ütközhesen meg Kossuthtal. De elszánt küzdelmet kívánt folytatni magával az ellenzékkel és annak radikális vezérével, Batthyánnyal is, aki Széchenyit megbotránkozttatva akár a társadalmi forradalom lehetőségének felvillantásától sem riadt már ekkor vissza politikai céljai elérése érdekében: „*A királyoknak bajonettjük van, a népeknek meg forradalmuk, hogy engedményeket nyerjenek*” – mondja B[atthyány] Lajos” – jegyezte fel nagy megbotránkozással naplójában Széchenyi.⁹² Széchenyi az országgyűlési tárgyalások során több kísérletet is tett a Batthyány vezette ellenzék megosztására és befolyásának gyengítésére. Jó alkalmat kínált erre a vukovári vasút ügye, amely 1848 februárjában akár Kossuth politikai ellehetetlenülését is eredményezhette volna, ha a márciusi események nem változtatják meg a diéta erőviszonyait.⁹³ A másik eset, amelytől Széchenyi – nyilván nem indokolatlanul – az ellenzék meghasonlását remélte, az az ügy volt, amely az új nádor, István főherceg bálja kapcsán robbant ki.⁹⁴ Az udvari körök nyomására a nádor ugyanis nem hívta meg báljára Batthyány Kázmér feleségét, aki hogy előző férjétől, Szapáry Antaltól elválhasson, külföldön áttért a protestáns hitre. Batthyány Lajos ezen megsértődött és nemcsak népes családja, de végül valamennyi ellenzéki és protestáns követ – a vallásszabadságon esett csorbaként kezelve az ügyet – visszaküldte a meghívót.

10.

Az országgyűlés politikai erőviszonyaiban az 1848. februári olaszországi és franciaországi események hoztak fordulatot. Majd a párizsi forradalom híre az ellenzékét végső elhatározásra készítette: Kossuth március 3-án felirati javaslatában a polgári-liberális átalakulás komplex programjára tett javaslatot. Március 13-án Bécsben is kitört a forradalom, majd március 15-én a pozsonyi országgyűlés parlamenti küldöttséget indított Bécsbe – élén Batthyánnyal, Kossuthal, s az időközben hozzájuk csatlakozó Széchenyivel –, hogy az uralkodónál elérjék a felelős magyar kormány kinevezését.⁹⁵ Talán ebből az egyszerű tényből is sejthető, hogy 1848. március közepén Széchenyi politikai helyzetértékelésében gyökeres fordulat következett be. Hiszen „a legnagyobb magyar” február végén még a magyar közlekedésügy körül kezdeményezett, s Kossuth megbuktatására, az ellenzék megosztására és egy mérsékelt reformtábor kialakításra irányuló vitában tusakodott, majd március elején még arra is vállalkozott, hogy Bécsbe utazzon, s ott – a forradalmat elkerülendő – Metternichnél elérje „teljhatalmú királyi biztossá” történő kinevezését – sikertelenül.⁹⁶ Ehhez képest Széchenyi márciusi fordulata – ha későbbi megnyilatkozásaiban, tetteiben nem tett volna tanúbizonyságot államférfiúi nagyságáról – a külső szemlélő számára akár egyszerű „pálfordulásnak” is tűnhet. Széchenyi azonban valódi politikai nagyságáról bizonyosságot téve, felismerte a korszakformáló helyzetben rejlő lehetőségeket, s a márciusi forratagban több éves ellenségeskedés, elkeseredett politikai küzdelem végére tett pontot, hogy *szívvel-lélekkel* csatlakozzon az átalakulást sürgető liberális táborhoz.⁹⁷ Naplójában, sajátos tükreként az eseményeknek, így örökítette meg azt a felemelő pillanatot, amikor az országgyűlési küldöttség tagjaként Bécsbe érkezett, hogy korábbi ellenfeivel együtt követelje az uralkodótól az első felelős magyar kormány kinevezését: „*Májam... gyalázatos. – Ma látom, Magyarország tökéletes*

⁹² Napló [1978] 1847. júl. 8.

⁹³ Gergely András [1987/b] 323-379. old.

⁹⁴ Molnár András [1996] 151. old.

⁹⁵ Urbán Aladár [1986] 17-34. old.

⁹⁶ Velkey Ferenc [2001]

⁹⁷ „*Én szívemből szólok. Tetszik...*” jegyezte fel naplójában a kerületi ülésen március 14-én elmondott, s az alkotmányos átalakulást sürgető ellenzék programját támogató beszédéről Széchenyi. Napló [1978] 1848. márc. 14. Vö.: Velkey Ferenc [2001].

felbomlása felé halad. Hamarosan végem lesz. [– – –] Az egész úgy tűnik, fel előttem, mint valami rossz álom! Ó, szent Nemezis! – Egy lengyel és Kossuth hordják a gyúlékony anyagot a tűzre! [...] Szegény Metternich herceg – Ferenc császár rendszere, melynek az abszurdumhoz kellett vinnie... és [– – –] okozták bukásodat! – Mit lehet tenni? B[atthyány] Lajost és K[ossuth]ot – kell támogatni! Hallgatnia kell minden gyűlölségnek, ellenszenvnek, minden becsvágynak. Nem fogom tévútra vinni őket; hogy „szolgálni”-e? Ez az egészségemtől függ.”⁹⁸ Majd a bejegyzés folytatásaként, egy kicsit a korábbi évek küzdelmeire is utalva, jó adag malíciával így zárta gondolatait: „Eladtuk az országot két Lajosért! – BATTYÁNY ÉS KOS[SUTH] LAJOS.”⁹⁹ A hajón Bécsbe érkező magyar delegációt ünneplő tömeg fogadta, s a küldöttség Batthyány és Kossuth vezetésével, valamint Széchenyi közreműködésével tettek kísérletet arra, hogy István főherceg nádor közbenjárásával, a szorult helyzetben lévő udvarnál elérjék a miniszterelnök kinevezését. Széchenyi így kommentálta az eseményeket: „A Ferenc Károlyon Bécsbe. [...] A Jägerzeilén szállunk ki. Az egésznek rebellió-színezete van. – Kos[suth]ot... többször virágokkal koronázzák, – egzaltált bécsiek, lengyelek és itáliaiak ölelgetik. Én M[adame] Kos[suth]tal egy kocsiiban – ki reszket! – Miután Kos[suth] diadalmenetben a Károly főhercegbe vitetett, B[atthyány] Lajossal a Munschba ebédelni. „OLLY CSEND & REND VOLT... SENKI NEM LOPOTT.” – Ezt mondják; – és örvendeznek!!! Elrémülök... mert ez bizonyosága annak, hogy még a tolvajok sem kalkulálnak... hanem már ők is fanatizálva vannak!”¹⁰⁰ Széchenyi, aki továbbra is fenntartásokkal bírt Batthyány miniszterelnöki kinevezésével kapcsolatban, a leendő miniszterelnökkel együtt kereste fel a fiatal nádort, hogy az udvari körök megkerülésével, nála eszközöljék ki a kormány kinevezését: „Mivelhogy Bécsben... az atmoszféra – B[atthyány] és K[ossuth] vélekedésének kedvezett, – a kéziratot átvették, FELELŐS MINISTERIUM etc. Batth[jány]... mint miniszterelnök – – Hadakoztam... kiváltképp B[atthyány] neve ellen – hogy megkíméljem a császári házat ettől a közvetlen megaláztatástól..., mely végre is, ha van bennük erély – szakítást is eredményezhet. Tüstént gyanúba fogtak. [...] B[atthyány] és én elmentünk István főherceghez. Én adtam elő. – Megjédt – és Kolonrathoz küldött bennünket. ... ki remek benyomást tett ránk –. B[atthyány] Lajos K[ossuth]hoz. – Én István főherceghez – – hogy holnap érintkezésbe [lépjek] Lajos főherceggel.”¹⁰¹

Széchenyi 1848 márciusában az ellenzék egyik legélesebb kritikusából a győzedelmes reformmozgalom Batthyány vezette „liberális-koalíciós” kormányának tagja lett.¹⁰² Politikai pályájában ezzel egy közel egy évtizedes, Batthyány, Kossuth és az ellenzék egésze ellen vívott küzdelemmel átszőtt szakasza ért véget. Széchenyi a bécsi forradalmat, illetve Metternich és Apponyi bukását követően egyértelműen az ellenzék és a változások mellé állt, ám – miként az az idézetből is jól kivehető – az engedmények biztosításáért folytatott bécsi tárgyalások során Batthyány szerepének megerősödését továbbra is próbálta meg akadályozni.¹⁰³ Széchenyi Batthyány személyét, minden bizonnyal megalkuvásra nem hajlandó ellenzéki magatartása miatt, nem tartotta az udvar számára elfogadhatónak. Széchenyi ezzel persze a korábbi évek reflexeit követve részben az ellenzék politikai érettségét, kompromisszumkészségét vonta kétségbe. Valószínű, hogy a leendő kormányban is „mérséklő” szerepet kívánt játszani, bár ekkor még nem tudta, tagja lesz-e az új kabinetnek.

Széchenyi, mint az események olykor közvetlen, olykor közvetett szereplője, súlyos félelmek és rémlátomások között élte meg a kormány kinevezésével kapcsolatos március végi politikai manővereket. Félelmei nem minden indok nélküliek voltak, hiszen a bécsi udvar mindent megtett annak érdekében, hogy megakadályozza a Batthyány kormány megalakulását, s csupán szorult helyzetében kényszerült arra, hogy végül elfogadja a magyar alkotmányos átalakulás kiteljesedését, az első független, felelős magyar kormány kinevezését. Batthyány következetes és offenzív

⁹⁸ Napló [1978] 1848. márc. 15.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Velkey Ferenc [2001]

¹⁰³ Urbán Aladár [1986] 90-91. old.

politikájának köszönhetően – hol a kormány lemondásával, hol a véres polgárháború lehetőségének felvillantásával – végül a dolgok mégis kedvező irányt vettek, s a nádor közbenjárására április elején Batthyányéknak sikerült a kormánynévsort az udvarral elfogadtatni.¹⁰⁴ Széchenyi naplója így rögzítette az eseményeket: „9 órakor a Császárnál. Esküdtétel. Megyünk a primási terembe. B[atthyány] Lajos beszél... Császár válaszol. Császár elmegy. – Aztán István főherceg. Nagyszerű pillanat! Meg vagyok hatva! Ámbár a sár tárul fel előttem! – Batthyány – és Kossuthoz: ÉN SEJTELEMKÉP – MAGYARORSZÁG „LESZ”! TI AZ EGÉSZET VALÓSÍJTJÁTOR(!?)”.¹⁰⁵

11.

Gróf Batthyány Lajosnak, az 1848-as első felelős magyar kormány miniszterelnökének és Gróf Széchenyi Istvánnak, „a legnagyobb magyarnak” reformkori politikai kapcsolatát korántsem lehetne egyetértésre alapozott, azonos értékek és taktikai elvek mentén strukturálódó, felhőtlen elvbaráti viszonyként jellemezni. Alapvető liberális indíttatásuk és hasonló gyökerekből táplálkozó politikai, gazdasági, társadalmi reformkoncepciójuk látszólagos azonossága ellenére – néhány taktikai jellegű átmeneti konszenzustól eltekintve – súrlódások, sőt nyílt összeütközések kísérték az 1830-as évek elején összetalálkozó közéleti pályájukat. Megegyező társadalmi rangjuk, gazdasági érdekelttségük, közös forrásokból eredő szabadelvű politikai értékviláguk, vagy az alkotmányos-polgári átalakulás szükségszerűségének kölcsönös felismerés alapján az 1840-es évek folyamán kettőjük között könnyedén alakulhatott volna ki közös célokért küzdő reformpolitikus, eszmetársi kapcsolat. De szinte már első találkozásuk során bebizonyosodott, hogy az elvi nézetazonosság ellenére – részben személyiségük okán, részben reformkoncepciójuk, taktikájuk összeegyeztethetlensége miatt – érdemi politika együttműködés nem jöhet létre közöttük. Az 1840-es években az alkotmányos átalakulás iránya és jellege, a bécsi udvarral szemben alkalmazott ellenzéki taktika, illetve a reformtábor egységes politikai erővé formálása terén – rövid egyetértési periódusokat leszámítva – feloldhatatlan koncepcionális ellentét alakult ki a későbbi miniszterelnök és a „a legnagyobb magyar” között.

Széchenyi a nála több mint másfél évtizeddel fiatalabb mágnást az 1840-es évek folyamán több alkalommal is megpróbálta megnyerni saját reformtervei megvalósításához. A politikai közéletbe az 1830-as évek végén bekapcsolódó Batthyány jó partnernek tűnt a liberális főrendi ellenzék megszervezéséhez, a társadalomátalakulási program „széchenyiánus” megvalósításához. Ám Széchenyinek hamar rá kellett döbbsennie arra, hogy Batthyány politikai koncepciója az övénél egy lényegesen radikálisabb és mélyebb átalakulást rejt magában. A 40-es évek elején Széchenyi eleinte Kossuth elszigetelése, majd az ellenzéki politika befolyásolása céljából kísérelte meg saját, szigorú logikai rend alapján kimunkált reformelképzelései helyességéről Batthyányt meggyőzni. Csakhogy míg Széchenyi az 1840-es évek közepére az udvar és az ellenzék bizalmát is elveszítve, politikai téren elszigetelődött, addig Batthyány vezető szerepe az egységesülő ellenzéki tábor élén egyre inkább megkérdőjelezhetetlenné vált. A sorsfordító esztendő, 1848 tavasza azonban új helyzetet teremtett: a magyar alkotmányos átalakulás számára kedvező pillanat – látszólag eloszlatta a korábbi évek bizalmatlanságát, ellenségeskedését, fenntartásait – egy közös kormányban volt képes egyesíteni nemcsak Batthyányt és Széchenyit, de Kossuthot és Széchenyit is.

Az első felelős magyar kormány megalakulása Batthyány és Széchenyi kapcsolatában a korábbiakhoz képest új helyzetet teremtett, kormányzati szinten zajló, napi egyeztetéseket igénylő együttműködésük – a nemzetközi események és a Habsburg udvar által kijelölt kényszerpályával, illetve Széchenyi elhatalmasodó betegségével a háttérben – politikai értelemben új dimenzióba

¹⁰⁴ Uo. 116-117. old.

¹⁰⁵ Napló [1978] 1848. ápr. 11.

került, amelynek Széchenyi 1848. szeptember 4-i összeomlása vetett véget. De 1848-ban nemcsak Széchenyi, hanem Batthyány politikai pályája is tragikus fordulatot vett. Hiszen míg Széchenyi – több mint egy évtizedes kényszerű hallgatás után öngyilkosságba torkolló végső hadat üzent a Habsburg abszolutizmusnak – a döblingi magán-elmegyógyintézet falainak örökös fogja maradt, addig Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke 1849-ben a Habsburgok önkényének és kíméletlen bosszújának áldozatává vált. Mindketten a lehető legnagyobb áldozatot hozták a nemzeti-polgári átalakulás oltárán. Reformkori politikai kapcsolatuk – különösen tragikus életművük tükrében – valamennyi nézetkülönbség és személyes ellentét ellenére a 19. századi magyar liberalizmus és a nemzeti-alkotmányos átalakulás egyik kiemelkedő fejezetét képezi. Az 1848-as márciusi fordulat során kiteljesedő, sok válságot megélt együttműködésük a felelős gondolkodású államférfíúi nagyság és a nemzetért tett áldozatkész szolgálat mércéje is egyben.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Angyal Dávid [1907]: Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Franklin, Bp., 1907.
2. Bártfai Szabó László [1923]: Bártfai Szabó László: Gróf Széchenyi István könyvtára. Bp., 1923.
3. Bártfai Szabó László [1943]: Bártfai Szabó László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808-1860. Bp., 1943.
4. Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai [1998]: Batthyány reformkori beszédei, levelei, írásai (S.a.r.: Molnár András). Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998.
5. Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 1998.
6. Csorba László [1991]: Csorba László: Széchenyi István. Officina Nova, Bp., 1991.
7. Dénes Iván Zoltán [1984]: Dénes Iván Zoltán: Konzervatív és liberális program, 1846-47. In.: A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. (Szerk.: Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor) Bp., 1984. 247-285. old.
8. Erdődy Gábor [1998]: Erdődy Gábor: Bevezetés. In.: Batthyány Lajos. Magyar Szabadelvűek. (Vál., bev., jegyz.: Erdődy Gábor) Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 1998. 9-62. old.
9. Fülöp Tamás [1999]: Fülöp Tamás: „legyünk mi [...] ha lehet mindenben: az oknak népe” - Széchenyi István történelemszemlélete és A Kelet népe. In: Acta Universitatis Debreceniensis Ludovico Kossuth Nominatae Series Historica LI. Történeti Tanulmányok VII. KLTE. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 1999. 115-129. old.
10. Fülöp Tamás [2002]: Fülöp Tamás: A „volt birodalmak földjén” – Széchenyi keleti utazása 1818-1819-ben I. rész. In.: Posztbizánci Közlemények V. 37-55. old.
11. Garat: Gróf Széchenyi István: Garat. (S.a.r., utószó.: Viszota Gyula) MTA Bp., 1912.
12. Gergely András [1972]: Gergely András: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972.
13. Gergely András [1987/b]: Gergely András: Batthyány Lajos a reformellenzék élén. In.: Uő.: Egy nemzetet az emberiségnek. Bp., 1987. 259-287. old.
14. Gergely András [1987/b]: Gergely András: Kísérlet a magyar politikai erőviszonyok átrendezésére az 1848-as forradalom előtt. A fiumei vasút vitája az utolsó rendi országgyűlésen. In.: Uő.: Egy nemzetet az emberiségnek. Bp., 1987. 323-379. old.
15. Iványi-Grünwald Béla [1930]: Iványi-Grünwald Béla: Gróf Széchenyi István Hitel című munkája. In.: Hitel, a Taglátat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok. Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. (Magyarország újabtkori történetének forrásai.) Gróf Széchenyi István összes munkái II. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1930. 3-264. p.
16. Kosáry Domokos [2002]: Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Második, bővített kiadás. Osiris Kiadó Bp., 2002.

17. Molnár András: Batthyány Lajos és a Széchenyi-Kossuth vita (1841-1843). In.: Soproni Szemle 1995. 4. sz. 316-325. old.
18. Molnár András [1996]: Batthyány Lajos a reformkorban. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1996.
19. Molnár András [2000]: Molnár András: Batthyány Lajos politikai szerepe 1848 előtt. In.: Batthyány Lajos emlékezete. Szombathely, 2000. 11-27. old.
20. Napló [1978]: Széchenyi István: Napló. (Vál., szerk., jegyz., utószó: Oltványi Ambrus. Előszó: Sőtér István. Ford.: Jékely Zoltán, Győrffy Miklós.) Gondolat Kiadó, Bp., 1978. (Újabb kiadásban: Széchenyi István: Napló. (Szerk.: Oltványi Ambrus. Ford.: Jékely Zoltán, Győrffy Miklós.) Osiris Kiadó, Bp., 2002).
21. Oplatka András [2005]: Oplatka András: Széchenyi István. Osiris Kiadó, Bp., 2005.
22. Orosz István [2000]: Széchenyi telekdíj terve és Kossuth. In.: Uő.: Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról. Multiplex Média-Debrecen U.P., Debrecen, 2000. 89-104. old.
23. Politikai Programm Töredékek: Gróf Széchenyi István: Politikai Programm Töredékek. Pesten, 1847. (In.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) I-II. köt. Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Gróf Széchenyi István összes munkái VI. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1927-1930. 683-832. p.)
24. Spira György: Batthyány Lajos. In.: Uő.: Négy magyar sors. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983. 33-98. old.
25. Szabó Miklós [1997]: Szabó Miklós: Az ellenzéki nyilatkozat és a magyar polgári liberalizmus. In.: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés Zalaegerszeg, 1997. június 7. (Szerk.: Molnár András) Zalaegerszeg, 1997. 113-124. old.
26. Széchenyi beszédei [1887]: Gróf Széchenyi István beszédei. Összegyűjt., jegyz.: Zichy Antal. Athenaeum, Bp., 1887. (A kiadvány a Gróf Széchenyi István Munkái 1-9. köt. (Összegyűjt., kiad.: MTA) (A kötetek szerkesztői: Zichy Antal: 1,2,5,7,8,9; Majláth Béla: 3,4,6.) Bp., 1884-1896. sorozat 2. köteteként jelent meg.)
27. SZIN I-VI. köt.: Gróf Széchenyi István Naplói I-VI. köt. (Szerk., bev.: Viszota Gyula) Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) Gróf Széchenyi István összes munkái X-XV. köt. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Bp., 1925-1939.
28. Széchenyi levelei I-III: Gróf Széchenyi István levelei I-III. (Összegyűjt., előszó, jegyz.: Majláth Béla) Bp., 1889-1891. (A kiadvány a Gróf Széchenyi István Munkái 1-9. köt. (Összegyűjt., kiad.: MTA) (A kötetek szerkesztői: Zichy Antal: 1,2,5,7,8,9; Majláth Béla: 3,4,6.) Bp., 1884-1896. sorozat 6. köteteként jelent meg.)
29. Urbán Aladár: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1981.
30. Urbán Aladár: Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök. TIT Történelmi Választmányának kiadványa, Bp., 1982.
31. Urbán Aladár [1986]: Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986.
32. Varga János [1982]: Varga János: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.
33. Varga János [1983]: Varga János: Keresztútzben a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és középutas liberalizmus elválása 1841-42-ben). Bp., 1983.
34. Velkey Ferenc [1999]: Velkey Ferenc: „Most nyíltan a kormány embere vagyok”. (A kormány helye Széchenyi István politikai tájékozódási modelljében.) In.: Történeti Tanulmányok VII. KLTE. Szerk.: Takács Péter. Debrecen, 1999. 95-115. old.
35. Velkey Ferenc [2001]: Velkey Ferenc: „Szívemből szólok.” Széchenyi István állásfoglalása a fordulóponton, 1848. március 14-én. (Megjelenés alatt.) In.: Állam és társadalom 1848-1849-ben. (Szerk.: Veliky János) Debrecen, 2001.

36. Velkey Ferenc [2004]: Velkey Ferenc: Egy „párt nélküli pártcímke” – Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez. In.: Széchenyi Magyarország és Európa. (Szerk.: Kőrösiné Merkl Hilda-Pelyach István) Bp., 2004. 32-53. old.

TAMÁS FÜLÖP

THE DIFFERENCE OF THE POLITICAL MENTALITY BETWEEN COUNT LAJOS BATTYÁNY AND COUNT ISTVÁN SZÉCHENYI IN THE REFORM AGES

RESUME

In my lecture I would like to present the political relationship between count Lajos Batthyány, the premier of the first responsible Hungarian cabinet and count István Széchenyi, who was named „the biggest Hungarian”, during the Hungarian reform ages. Theirs contact, which was full with ideological, political and human contrasts, include the characteristics of the 19th century Hungarian civil transformation and liberalism, as well as the excellence of the statesmanship.